

גדול המצווה' וחשש התפלות הרב חיים ירוחם סמוטריץ'

ראשי פרקים:

1. משמעות פטור האשה מעיסוק בתורה
2. מדוע גדול המצווה ממי שאינו מצווה
3. הסבר דברי חז"ל 'כאילו מלמדה תפלות'
4. ההבדל ההיסטורי בין גברים לנשים בישראל

משמעות פטור האשה מעיסוק בתורה

בתחילת הפרק הראשון של הלכות תלמוד תורה, מביא הרמב"ם את הפטור העקרוני שיש לאשה מתלמוד תורה: "נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה". באופן יסודי, הגדר מדאורייתא הוא שאשה פטורה מתלמוד תורה. כך למדו חז"ל בביאור מצוה זו: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס' – בניכם ולא בנותיכם"¹. אמנם, נשים חייבות לקיים את מצוות התורה – כל מצוות לא תעשה, ומצוות עשה שלא הזמן גרמן – ובוודאי לא ייתכן לחייב אותן בקיום המצוות מבלי שהן תלמדנה, כי אדם שלא לומד איננו יודע מה עליו לעשות; לכן כבר העירו הפוסקים שנשים בכל זאת צריכות ללמוד תורה, לפחות הלכות פסוקות הנוהגות למעשה, כדי לדעת כיצד להתנהג בחייהן².

¹ קידושין כ"ט ע"ב, וראה שם ל"ד ע"א. הפסוק – דברים י"א י"ט.

² רמ"א יו"ד סימן רמ"ו סעיף ו'. כפי שכבר הרחיבו לפני ראשי הישיבה שליט"א, הן גם ודאי צריכות ללמוד אמונה, מתוך חיובן במצוות האמונה, וצריכות ללמוד גם מוסר, מתוך חיובן בתיקון המידות, וכן הלאה. אפשר ללמוד את הדברים הללו מתוך ספרים, או מתוך שמייעה מן האמא; היו דורות שלמדו יותר

עובדה זו, שנשים חייבות בקיום המצוות ואף על פי כן הן אינן מצוות בתלמוד תורה, יוצרת הבחנה ברורה בין שתי הסיבות המחייבות את לימוד התורה. יסוד גדול בתלמוד תורה הוא הכלל "גדול תלמוד, שהתלמוד מביא לידי מעשה"³, אך העובדה שתלמוד תורה הוא מצות עשה בפני עצמה, מאירה את הלימוד ומעניקה לו ערך עצמי. ריבוננו של עולם ציווה על הגברים להיות עסוקים בתלמוד תורה מצד עצמו, ולא רק בבחינת 'הכשר' למעשה – ומדבר זה נשים פטורות. כתוצאה מכך, נוצר קודם כל הבדל בין גברים לנשים בהיקף הלימוד הנצרך: נשים אינן צריכות לעסוק בלימוד עיוני, אלא רק ללמוד את ההלכות שהן חייבות בהן. כמו כן אין להן מצוה מוגדרת בזמן: הן אינן חייבות ללמוד כל היום, ואף לא בכל יום⁴.

אבל ההבדל אינו מתמצה בחילוקים פרטיים כאלה, אלא גם בהשקפה, ביסוד הדברים: הסיבה היחידה שנשים צריכות ללמוד תורה, היא רק מצד אותה בחינה שבה התורה טפלה לעשייה, מצד היות התורה מכשירה את האדם למעשה. במצות תלמוד תורה, על כל משמעותה – עיסוק בצד התיאורטי של התורה, ב"דבר ה' זו תורה"⁵, הלימוד וההגייה כשלעצמם – רק אנשים חייבים, ולא נשים. השקידה, הידיעה, ההעמקה בחלק התיאורטי – אידיאי – מזה נשים פטורות, וזהו הבדל גדול מאד. עד כאן, בקצרה, מה שעולה מן הרמב"ם בהלכה א' לגבי נשים ותלמוד תורה.

חזונו גדול המצווה מחי שאינו מצווה

עם כל זה, בהלכה י"ג חוזר הרמב"ם ומתייחס לנושא זה בהרחבה, וקובע שאם האשה לומדת תורה יש לה שכר:

"אשה שלמדה תורה יש לה שכר, אבל אינו כשכר האיש מפני שלא נצטווית, וכל העושה דבר שאין הוא מצווה עליו לעשותו, אין שכרו כשכר המצווה שעשה, אלא פחות ממנו. ואף על פי שיש לה שכר, צוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני

מן הבית מן האמהות, ובדורות האחרונים נשים שמחות יותר ללמוד את הדברים מתוך התבוננות ועיון בספר.

³ קידושין מ' ע"ב, בבא קמא י"ז ע"א (בניסוחים שונים).

⁴ הדברים מפורסמים בהקשר לשני הטעמים לחיוב נשים בברכת התורה (או"ח סימן מ"ז סעיף י"ד): אם לפי ש"חייבות ללמוד הדינים שלהן" (מג"א ע"פ ב"י), או לפי ש"אף דפטירי, מ"מ יכולות לברך ולאמר 'וציונו', כמו בכל מצוות עשה שהזמן גרמן" (הגר"א ע"פ הראשונים).

⁵ ראה שבת קל"ח ע"ב וברש"י שם (ד"ה זו הלכה).

שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד, אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן. אמרו חכמים, המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות. במה דברים אמורים? בתורה שבעל פה, אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחילה, ואם למדה אינו כמלמדה תפלות"⁶

את המקור לדברים הללו מביא הכסף משנה: "כן משמע בפרק היה נוטל (סוטה כ"א ע"ב), דאהא דתנן 'אם יש זכות תולה לה'". בגמרא שם מופיע: "זכות דמאי? אילימא זכות דתורה, הא אינה מצווה ועושה, וכיוון שכן אין שכרה גדול כמצווה ועושה" – אבל על כל פנים יש לה שכר, כמי שאינו מצווה ועושה, וכפי שניסח זאת הרמב"ם: "כל העושה דבר שאין הוא מצווה עליו לעשותו, אין שכרו כשכר המצווה שעשה, אלא פחות ממנו".

אם כן, אנו אומרים ש"גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה". אפשר להודות שמנקודת השקפה אחרת היה מקום לחשוב שדווקא מי שאינו מצווה ועושה הוא הגדול מבין השניים. אם לא היו למולנו דברי הגמרא, והיינו נשאלים מי גדול ממי – המצווה ושאינו מצווה – מסתבר שהתשובה לא היתה חד משמעית, כי יש צדדים שבהם דווקא מי שאינו מצווה גדול מהמצווה. בעולם הרחב מקובל להעריך את המתנדבים יותר מאשר את המחוייבים; מי שעובד בדבר מסויים, אומרים עליו 'זה תפקידו!', אבל על המתנדב אומרים 'הוא לא היה צריך לעשות זאת, ובכל זאת עושה'. אכן, במבט פשוט אנו נמנעים פעמים רבות מלשבח את מי שעשה דבר שהיה מחוייב לעשותו, שהרי הוא מוכרח לעשות כך ולא היתה לו אפשרות אחרת, ולעומת זאת, מי שהיה יכול שלא לעשות דבר מסויים, ובכל זאת התנדב לעשות אותו, זוכה בפינו לשבחים, שהרי הוא עושה זאת מרצונו החופשי. ממבט זה עולה שמי שאינו מצווה ועושה הינו מעולה יותר, כי במעשיו הוא מגלה רצונות יפים, רצון התנדבות – "המתנדבים בעם"⁷; זו ודאי סברה רווחת בעולם הרחב. גם בעולמה של תורה נמצאת המחשבה שמי שאינו מצווה ועושה עדיף, כמו אצל רב יוסף, שסבר כן עד ששמע את קביעתו של ר' חנינא שגדול המצווה ועושה"⁸. דבר זה

⁶ הלכות תלמוד תורה פרק א' הלכה י"ג.

⁷ שופטים ה' ט'.

⁸ קידושין ל"א ע"א. כהערה לעיון, ייתכן שאידיאת ה'חופש', שמשמעו העמוקה היא הופעת הטבע הפנימי האמיתי של האדם, כחלק מתהליך תיקון העולם במלכות ש-די, מחזיר אותנו במידה מסויימת לדעתו הראשונה של רב יוסף, שגדול מי שאינו מצווה ועושה. ממילא, תופעת הרצון החופשי של הנשים בדורנו – ש'עשאו כרצוננו' יתברך – להרבות בתורה, מקורו באותה תנועת חופש פנימי מבורך; מעין תורת האבות, שנבעה מישרות פנימית ולא מכוח ציווי. האם לעתיד לבוא יהא גדול מי שאינו מצווה ועושה? (אולי כדוגמת מה שכתבו שלעתיד לבוא תהא הלכה כדברי בית שמאי, וכמפורסם בהסבר האחרונים את שורש מחלוקתם עם בית הלל, ששיטת בית שמאי היא ללכת אחר הנקודה הפנימית, ה"בב"ח").

מצריך אותנו להבין מדוע בכל אופן קבעו חז"ל שגדול המצווה ועושה. הרי חז"ל בוודאי ידעו את הסברה הזאת, ואף על פי כן הם קבעו את מה שקבעו – ואנו צריכים להבין מהי נקודת מבטם, מהו הרעיון העומד בבסיס קביעתם.

בסיום דבריו על הרמב"ם (שם), מביא הכסף משנה את התוספות, שמסבירים מדוע גדול המצווה ועושה: "היינו טעמא, שהמצווה דואג תמיד לבטל יצרו ולקיים מצות בוראו"⁹. במקום אחר כותבים התוספות באופן דומה: "מי שאינו מצווה עדיף, לפי שדואג ומצטער יותר פן יעבור, ממי שאין מצווה, שיש לו פת בסלו, שאם ירצה – יניח"¹⁰. נכון שהמתנדב מגלה כוחות יפים ורצון עצמי חיובי, אבל מסתבר שהמבחן הגדול הוא דווקא כאשר מגיעים רגעים קשים, כשצריך להתמודד עם קשיים בעשייה – וברגעים כאלה, מן המבט הזה, אנו אומרים שגדול המצווה ועושה. הרי מי שאינו מצווה ובכל זאת עושה, סימן ש'בא לו' לעשות את הדבר; קל לו יותר להתמודד עם מעכבים למיניהם, כי הוא יודע ש'כל עוד יש לי כוח זה בסדר, ואני יודע שברגע שכבר לא יהיה לי כוח, אני יכול ללכת ואף אחד לא יגיד לי שום דבר'. מה שאין כן המצווה, שיודע שהעשייה אינה תלויה בבחירתו; והוא אכן מתמודד ללא הרף עם קושי, כמו שאומרים התוספות: "המצווה דואג תמיד לבטל יצרו ולקיים מצות בוראו", המוטלת עליו באופן תמידי ומחייב.

נדון לדוגמא בקימה בבוקר לתפילה. מי שאינו מצווה יכול לומר 'נו, הלילה ישנתי טוב, אצליח לקום בקלות יחסית'. אבל מה יקרה כשהוא יהיה עייף קצת יותר, האם הוא יכול לקבל זאת על עצמו בצורה מחייבת? זו עבודה קשה בהרבה, ובכל מקרה מחוייבות מוחלטת קיימת רק אצל המצווה, שצריך תמיד להתייצב בבוקר לתפילה במניין: בחורף ובקיץ, אם הוא ישן טוב או לא, יותר שעות או פחות, אם הוא לגמרי מרגיש טוב או לא – האדם יודע שיש עליו עול גדול, הנובע מהתמידיות שבמחוייבות. בנוסף, כתוצאה מזה שהאדם מצווה, לפעמים היצר תוקף אותו. הרי המעשה לא מגיע לגמרי מרצונו החופשי, והיצר נכנס לפעמים ואומר לו: 'תראה איזה עול גדול אתה נותן על עצמך' – ועל העול הזה האדם מקבל שכר. מי שהתמודד עם כל הקשיים ודחק אותם הצידה – הוא במדרגה גבוהה מאד, ולכן גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה. זוהי משמעות ההסבר של התוספות.

בנושא זה יש גם ביאור של המהר"ל, שמסביר את העניין באופן שונה מהתוספות, ואומר שהחילוק בין המצווה לשאינו מצווה איננו נובע מן החשבונות של מה יותר קל

⁹ עבודה זרה ג' ע"א (ד"ה גדול המצווה). בתוספות הרא"ש יש ביאור שונה במקצת, עיי"ש.

¹⁰ קידושין ל"א ע"א (ד"ה גדול המצווה).

ומה יותר קשה, אלא מנקודה עקרונית יותר, הבדל יסודי שכתוצאה ממנו אלה שתי מדרגות שונות לחלוטין:

"יש מפרשים הטעם מפני שהמצווה ועושה מחוייב בדבר, וכופה את יצרו ועושה, ולכן שכרו גדול יותר. ואין זה פירוש נכון... ועיקר הטעם הוא, כי מי שמצווה ועושה, הקב"ה חפץ ממנו לעשות המצווה... המצווה ועושה הוא מצד העלָה (=הקב"ה), שמחייב אותו לעשות, וכל מי שאינו מצווה ועושה הוא מצד האדם עושה המצווה, ולא מצד ה' יתברך"¹¹

"זה שמחוייב בדבר מפני שה' יתברך חייבו, המצווה היא רצון ה' ביותר... ואשר הוא עושה גזירתו, שהוא יתברך רוצה, על כל פנים יותר קרוב ממי שאינו מצווה ועושה, שכיוון שאינו מצווה ועושה מוכח שאין כ"כ חפץ בזה, שהמלך כאשר הוא חפץ מאד בדבר, הוא גוזר לעשותו, ואם הוא אינו חפץ כ"כ, אינו גוזר"¹²

יש הבדל גדול בין אם האדם מתעורר מעצמו למעשים טובים וחשובים – שזה דבר טוב ונכון מאד – לבין אם המעשה הזה הוא מצווה של הקב"ה. בשעה שאדם מקיים מצווה משום שהקב"ה ציווה עליו לקיימה, הוא למעשה מתחבר לרצון ה'! על ידי קיום המצווה הוא מתחבר למצווה באופן אמיתי. זוהי הגדולה המיוחדת של המצווה: לא בגלל שאלת ההתנדבות, לא בגלל שאלת ה'פת בסלו', אלא בגלל העובדה שכאשר הקב"ה מצווה דבר מסויים, דרך קיום המצווה מתחבר האדם אל גודל העובדה שדבר זה יצא מפי ה'. על ידי זה האדם מתקדם וזוכה למעלות גדולות – "גדול המצווה ועושה!"

כתוצאה מזה גם השכר שלו גדול יותר, אבל העיקר טמון בכך שהוא עשה דבר בעל ערך עצמי. "גדול המצווה ועושה", מפני שהוא עשה את מה שריבונו של עולם ציווה, עשה דבר שהינו בעל ערך כה גדול עד שריבונו של עולם ציווה לעשותו. לענייננו, כשהאיש – המצווה על לימוד תורה – עוסק בתורה, הוא מקיים את רצון ה' ועושה נחת רוח לריבונו של עולם. באותו זמן הוא צריך לומר לעצמו: 'אשרי שזכיתי להיות מחובר לקב"ה, למלא רצונו של ה'!' – זאת התחושה שצריכה להיות אצל המצווה ועושה. הבלתי מצווה, לעומת זאת, יכול לומר לעצמו רק: 'אשרי שזכיתי להתעסק בדברים חשובים'. אכן, אם הדבר לא היה חשוב, לא היה עליו שכר; ודאי שיש שכר, בגלל חשיבות התורה – אבל יש הבדל גדול בין אם האדם עוסק בדברים חשובים מפני שהעיסוק בהם חשוב בעיניו, ועבר דרך "בקרת האיכות" שלו, או אם הוא עוסק באותם דברים כי הקב"ה החשיב את העיסוק בהם ואמר לו 'עשה זאת', והאדם ביטל את עצמו במחלט לרצונו יתברך. אדם שעוסק

¹¹ חידושי אגדות על קידושין ל"א ע"א (עיי"ש).

¹² גור אריה עה"ת, ויקרא כ"ג כ'.

במצוות ממלא את רצון הקב"ה, ועל ידי כך הוא מתחבר אליו יותר, וממילא זוכה לשכר גדול יותר. כך מסביר המהר"ל את גדולתו של המצווה ועושה.

אם כן, אשה שלומדת תורה יכולה לומר לעצמה: 'אשרי שיש לי כזה רצון' – רצון של עצמה! – 'להתעסק עם דבר ה'. אגב, גם הגברים צריכים לומר לעצמם 'אשרינו שיש לנו רצון כזה', אבל אצלם הדברים צריך להתברר בצורה כזאת: 'אשרי שיש לי רצון כזה לקיים את רצון הקב"ה'. הרי רצונו של הקב"ה הוא שתופס אותנו, בגלל רצונו אנחנו מתחברים אליו. איזו גדולה יש לאדם שמקיים כרגע מצוה, שמתחבר וממלא את רצון ה'! עובדה זו כשלעצמה היא המעלה הגדולה שבה מצוי המצווה ועושה.

על כל פנים, אף על פי שהאשה אינה מצווה בתלמוד תורה, אם היא למדה תורה יש לה שכר. תלמוד תורה זה דבר גדול, וכל מי שעוסק בדברים בעלי ערך, ודאי שיש לו על כך שכר – "אבל אינו כשכר האיש מפני שלא נצטווית, וכל העושה דבר שאין הוא מצווה עליו לעשותו, אין שכרו כשכר המצווה שעשה, אלא פחות ממנו".

הסבר דברי חז"ל 'כאילו חלחזה תפלות'

לאחר עניין "גדול המצווה ועושה", והקביעה שגם לאשה יש שכר בתלמוד תורה, ממשיך הרמב"ם ואומר דברים בעלי חריפות גדולה יותר:

"ואף על פי שיש לה שכר, צוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד, אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן", ומתוך כך "אמרו חכמים, המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות"

חז"ל העריכו את דעתן של כלל הנשים – "רוב הנשים", על פי רוב – ומצאו ש"אין דעתן מכוונת להתלמד, אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי". צריך להבין על מי ומה חז"ל מדברים; ייתכן שחריפותם של חז"ל באמירה זו, אינה מכוונת כלפי נשים שרוצות באופן אמיתי ללמוד. זה כבר כמה דורות שיש התרחבות כללית ברצון ללמוד, בכל העולם: המהפכה המדעית, תפיסת ערכו של הלימוד, וכן הלאה. יש היום נגישות רבה יותר אל החכמה, וממילא גם נשים לומדות הרבה, ומחשיבות את החכמה, וזה דבר גדול וחשוב. בהחלט ייתכן שההערכה המופיעה בחז"ל לגבי רוב הנשים, אינה חלה על הנשים שבזמננו, שרוצות ומשתדלות ללמוד.

עם כל זה, חשוב לומר שההערה הזאת של חז"ל היא נכונה וחשובה מאד מאד¹³, לא רק לגבי הנשים שבזמנם, אלא גם לגבי אנשי דורנו שאינם שומרי תורה ומצוות. כיום זו לא שאלה של נשים או גברים; אדם שלא התרגל לחכמת התורה, אכן לא כל כך פשוט למסור לו דברי תורה. בני תורה אמיתיים יושבים ומעיינים, מחשיבים את הדברים שהם עוסקים בהם ומתייחסים אליהם ברצינות, ומכל דבר תורה הם באמת נעשים חכמים יותר, ומחוברים יותר לקב"ה. אבל אצל יהודי שלא מורגל בזה, הדברים מאד לא פשוטים, וצריך לעיין היטב בשאלה איך ללמד אותו: איזה סדר של דברים ללמד אותו, עם מה להפגיש אותו ועם מה לא.

מי שיש לו ראש נבוב, מי שהראש שלו מלא בשטויות למיניהן – ולדאבונו הרב יש הרבה אנשים כאלה, רחמנא לצלן – יהיה לו מאד קשה ללמוד. הרי יש לו בראש כל מיני דברים: שחקנים, אמנים, טלוויזיה, כל מיני דברים שמפריעים לו ללמוד. כשאתה אומר לאדם כזה דברי חכמה, הוא בז להם, צוחק עליהם, והוא אכן יוציא דברים כאלה לדברי הבאי! כשהראש מלא בדברים אחרים, אזי דעתו של האדם נתונה בהם, וממילא ללמוד תורה זה 'לא בראש שלו'. אם כך, מה הוא עושה עם התורה שהוא שומע? הוא לוקח אותה ועושה ממנה גופא חלק מן השטויות שלו. במקום לצאת מן השטות אל החכמה, הוא לוקח את דבר החכמה שלמד, מזלזל בו ועושה ממנו צחוק.

הסיבה לכך היא, שכל אדם לוקח את הדברים בהם הוא עוסק להיכן שראשו נתון. כשמלמדים מישהו דברי תורה, הוא ייקח אותם למקום שהראש שלו אחוז בו; אנשים שהראש שלהם נתון לדברים מסויימים, שאינם דברי חכמה, צריך להימנע מללמד אותם תורה. לא כך תוכל לעזור להם. נמחיש זאת בדרך משל: מי שנוהג לזרוק אבנים, לא מן התבונה לתת לו אבנים טובות ומרגליות, כי הוא יזרוק גם אותן. אדם שאיננו אוהב את החכמה, והראש שלו עסוק בדברים אחרים, אם יתנו לו לְבָנִים של חכמה הוא יזרוק אותן, יבנה מהן שטויות¹⁴. צריך לדעת טוב טוב איך מוציאים אותו קודם מ'סור מרע', ורק אחר כך אפשר ללמד אותו 'עשה טוב'.

¹³ לא שחז"ל צריכים את הציונים והחזוקים שלנו, אבל לפעמים אנחנו עומדים מול משפט כזה ולא קל לנו לקבל אותו. לא נדיר כיום לשמוע דברים בסגנון 'נו, באמת, כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות?!'. שוב אני חוזר ואומר שייטכן שבדורנו, בו יש הרבה נשים ובנות רציניות שבאמת רוצות ללמוד, ולומדות ומתרגלות בלימוד ומתייחסות באופן רציני לדברים הללו, דברים אלה פחות שייכים כקביעה גורפת.

¹⁴ ומצידו השני של העניין, אם עוזבים תורה הראש מתמלא בשטויות. אם "הבור רק אין בו מים" (בראשית ל"ז כ"ד), ממילא יש בו "נחשים ועקרבים" (ראה חגיגה ג' ע"א, ובראשית רבה פ"ד ט"ז).

החכמה אכן מאירה את האדם, "חכמת אדם תאיר פניו"¹⁵ – ובוודאי חכמת התורה – אבל לשם כך צריך להיות במדרגה בסיסית כלשהי, שבה מתחילים להחשיב את החכמה. על כך נאמר "אל תוכח לץ פן ישנאך, הוכח לחכם ויאהבך"¹⁶: לאדם חכם אתה יכול להגיד דבר תוכחה, והוא יאהב אותך על כך, אבל אם תגיד דבר תוכחה לכסיל, הוא ישנא אותך. הדברים יכולים להיות חכמים מאד, נבונים מאד וצודקים מאד, אבל אם הם מגיעים למי שהראש שלו בהבל, הוא לא ירגיש בגודל הדברים, אלא להפך: הוא ייקח את הדברים הגדולים הללו ויעשה מהם שטויות. צריך להיזהר מן המחשבה שאם נעיר לו מייד יצא מזה דבר גדול; זה לא כל כך פשוט. כך הוא הטבע האנושי: אנחנו לא מחשב אובייקטיבי אלא בני אדם, והיכן שהראש שלנו נתון, לשם אנו לוקחים את מה שאנו לומדים. לכן חשוב לגדול בתורה. כשמלמדים דברי תורה לתלמיד ראוי, הוא משתמש בחומר הלימודי הזה לעילא ולעילא, אבל אם הראש של תלמיד ישיבה לא מצוי בתוך הלימוד, והוא עדיין בראש של שמיניסט, דברי תורה לא יתפסו אותו כל כך, לא ישפיעו עליו ולא ירוממו אותו.

גם בענייננו, זה פחות או יותר אותו דבר. כאמור, ייתכן שההדרכה הזאת של חז"ל אינה לגמרי מחייבת בימינו, ביחס לבנות יראות שמיים ורציניות, שרוצות ללמוד ומתרגלות בלימוד – אבל גם כאן צריך להתנהל בזהירות, לדעת איפה הראש של האדם. כדי שדברי תורה יבנו בניינים צריך ראש של חכמה, צריך לאהוב את החכמה. ברוך ה' יש היום הרבה בנות טובות וראויות, הניגשות ללימוד מתוך יראת שמיים ורצון אמיתי לחכמה, ואז ראוי ללמדן לאט לאט, כפי שכבר הורו גדולי הדורות האחרונים, אבל עדיין צריך זהירות.

זהו תפקידם של חכמים: לשמור על כבודה של תורה, ובוודאי להיזהר מזלזול בדברי תורה. עם כל הערך והחשיבות של התורה, חכמים גם הורו למי לא ללמד תורה, כדי שהתורה לא תהיה לביזיון חס ושלום. דווקא מתוך שאנו נזהרים בכבוד התורה, ונותנים לה ערך וחשיבות עצומים, הורו לנו חכמים להיזהר שלא לתת את התורה לכל אחד. צריך לבדוק את ההכנה שיש לכל אחד בשכל ובנפש ללימוד תורה. הרי בהמשך הלכות תלמוד תורה פוסק הרמב"ם שאסור ללמד תורה לתלמיד שאינו הגון¹⁷; תלמיד כזה, שמתנהג לא טוב, אין ללמד אותו תורה בבית המדרש, אסור להכניס אותו לישיבה. מה שצריך הוא

¹⁵ קהלת ח' א'.

¹⁶ משלי ט' ח'.

¹⁷ הלכות תלמוד תורה פרק ד' הלכה א'.

לקרב אותו לאט לאט ולתקן את מעשיו, עד שיעבור מבחן סף יסודי של הקשבה, רצון ורצינות, הכרת ערך התורה ונכונות לקיימה – ואז אפשר להכניס אותו ללמוד בישיבה.

לכן, גם בלי להתייחס לגברים ונשים באופן קבוע, צריך לדעת עד כמה נכונה וחשובה קביעת חז"ל, שמי שמחשיב את ערך הלימוד ומצוי בו, והראש שלו עסוק בחכמה, יתעלה מדברי תורה – ואילו מי שמצוי בשפלות המחשבות והתאוות, ושאר דברים זולים, עלול לקחת לשם את דברי הקודש של התורה וחס ושלום להחשיכם. שום דבר לא הולך כל כך בקלות, ואדם כזה 'יבזבז' את הדברים. אנחנו מחשיבים את התורה מאד, ואיננו נותנים אותה בחינם ובמחיר זול למי שיזלזל בה, למי שלא יחכים ממנה, למי שחס ושלום יקח דברי תורה וישתמש בהם לדברי הבל.

ההבדל ההיסטורי בין גברים לנשים בישראל

אם כן, הגם שנשים מקבלות שכר אם הן לומדות תורה, חכמים העריכו בזמנו שהראש של רובן עסוק בדברים אחרים, ולא רק בדברי חכמה, ולכן יש חשש שהן יקחו את התורה "לדברי הבאי לפי עניות דעתן". נימוק זה שייך כאמור גם לגבי הגברים, אבל מבחינה היסטורית המצב אצלם היה שונה: גברים הרי מצויים במצות תלמוד תורה, ועובדה זו הביאה לכך שהם החשיבו מאד את החכמה, וכל אחד ואחד עסק בה כבר מילדותו. עם ישראל תמיד עסק בתורה, והיה "עם חכם ונבון"¹⁸ עוד בשעה שכל העולם היה אנאלפאביתי, כפי שמבטא הכינוי בו הגדירו אותנו המוסלמים – 'עם הספר'¹⁹. לא היה בעם ישראל ילד אנאלפאביתי, כי תמיד ידעו שחייבים ללמוד ולעסוק בחכמה. מה הביא למצב זה? מצות תלמוד תורה! יש בתורה מצוה בפני עצמה לעסוק בחכמה ולהחשיב אותה. מצות תלמוד תורה, היא שהרימה לנו את הראש היהודי, היא שיצרה את הגניוס היהודי – זה שבא לידי ביטוי גם בעשרות פרסי נובל, מעל ומעבר לכל פרופורציה סטטיסטית. מלבד הכישרון הטבעי והבסיסי, מלבד הסגולה והנשמה הגדולה, מה שעשה את עם ישראל לעם חכם מעבר לכל העמים כולם, זו העובדה שאנחנו מצויים בתלמוד תורה.

¹⁸ דברים ד' ו'.

¹⁹ הרב צבי יהודה היה אומר תמיד שזה חוסר הבנה לקרוא לנו 'עם הספר'; יותר נכון לומר שאנחנו 'עם התורה שבעל פה' (ראה לנתיבות ישראל ח"ג [מהד' חושן לב, ירושלים תשנ"ז], עמ' ר"ח). מכל מקום, ביטוי זה מביע את הרעיון שעם ישראל תמיד היה עם חכם ויודע ספר.

מלבד חובת העשייה, מלבד מצות הידיים יש אצלנו עוד מצוה: מצות הראש. חובתנו אינה מסתכמת בהפעלת הידיים והרגלים, אלא כוללת גם – ובעיקר – את המוח. הקב"ה יצר את האדם, הרים אותו מעל פני האדמה ונתן לו שכל מיוחד. הראש איננו רק מְנַחָה לאיברים, כלי נוסף להישרדות קיומית, אלא בעל חשיבות כשלעצמו. שכלו של האדם עומד בפני עצמו מצד האידיאל, מצד הרעיון, מצד עצם הדבר שהאדם הוא יצור חושב והוגה, יצור בעל רובד על-גופני. יש לאדם מושג וכישרון של חכמה, יש לו מוח גדול, ומוח גדול זה צריך 'התעמלות'; לכן הקב"ה, שברא את העולם "בחכמתא"²⁰ – ממקור עליון של חכמת עליון, "נתייעץ בתורה וברא את העולם"²¹ – נתן תורה לעולם, על ידי עמו ישראל, כדי להעלותו אליו יתברך ולחכמתו.

הקב"ה נתן לנו עולם שלם של חכמה, הכולל דברים ברמה האידיאלית, הרעיונית והתיאורטית שלהם. רמת הדעת של האדם נמצאת הרבה מעבר לצרכי הקיום שלו. הקב"ה נתן לאדם, תורה כדי שיפגוש את הכישרון הזה ויפעיל אותו; נתן את התורה בשביל הכישרון, ונתן את הכישרון בשביל התורה. עם ישראל נוצר כדי שיהיה בעולם מי שיכול לשאת את החכמה האלוקית, את דבר ה' הגדול. וכשמקיימים דבר גדול ומרכזי כזה דורות על דורות, נעשה עם חכם. ההתעמלות החכמתית הזאת – לעיין היטב, לחשוב נכון, ליישר את הסברה, ליצור חילוק נכון, להגדיר הגדרה נכונה, להבין מה ההבדל בין שני דברים, לשים אותם במקומם הנכון, פלפולים, הווא אמינא, חילוקים – זוהי העבודה הגדולה של השכל, זוהי מצות תלמוד תורה. במצוה זו עסקו כאמור רק הגברים, ואילו רוב הנשים לא התמסרו לזה, ובהחלט היה חשש שהן יקחו את דברי התורה לאותם מחוזות אחרים שבהם הראש היה נתון. לכן חשש ההוצאה לדברי הבאי נאמר בעיקר לגביהן.

יש להוסיף שגם בזמננו – שכאמור גבר בו הרצון לדעת חכמה, ורבה הצמאון האמיתי לחכמת התורה אצל הנשים – המדרגה המיוחדת של "כתר תורה", כהגדרת הרמב"ם בפרק ג'²², הכרוכה בהתמסרות מוחלטת ללימוד בשקידה, וביטול כמעט כל התעסקות

²⁰ תרגום ירושלמי על "בראשית ברא אלוקים" (בראשית א' א').

²¹ מדרש תנחומא בראשית א'.

²² הלכות תלמוד תורה פרק ג', הלכה ו': "מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי, ולהיות מוכתר בכתר תורה, לא יסיח דעתו לדברים אחרים... כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל... והשכר לפי הצער". והלכה י"ב-י"ג: "אין דברי תורה מתקיימין... אלא במי שממית עצמו עליהן, ומצער גופו תמיד, ולא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה... מי שרצה לזכות בכתר התורה, יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד מהן בשינה ואכילה ושתיה ושיחה, וכיוצא בהן", וכן בשאר הפרק.

אחרת למען לימוד התורה, מדרגה זו עצמה – על כל התלוי בה: פסיקה והוראה, מסירת התורה מדור לדור, וכו' – אינה שייכת באמת לנשים (למעט אולי יוצאות מן הכלל ממש).

בסיכומו של עניין, הזהירות שחכמים ציוו אותנו עליה לגבי לימוד התורה, היא זהירות צודקת ונכונה בכל מקום ובכל זמן. אמנם, בזמן חז"ל היה הבדל גדול בין גברים לנשים, כי גברים היו מצווים בתלמוד תורה ומתוך כך היו עסוקים בחכמה ובפיתוח השכל, ואילו הנשים לא עסקו בזה; הראש שלהן היה נתון במקום אחר, עד כדי כך שרובן היו "מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן", ולכן קבעו חכמים שלא ללמד אותן תורה. הסיבה שמצריכה לומר זאת בבירור, מבוארת בדברי הרמב"ם: מצד אחד "אשה שלמדה תורה יש לה שכר", ומצד שני "אף על פי שיש לה שכר צוו חכמים שלא ללמד אדם...". כלומר, הרי יש לנשים שכר אם הן עוסקות בתורה, ואם כן צריך לכאורה לדרבן אותן ללמוד, כדי שיקבלו את השכר; כנגד זה באו חכמים והודיעו שדרושה כאן זהירות, כי כתוצאה מלימוד לא אחראי דברי תורה עלולים לצאת לדברי הבאי, והתורה עלולה להזדלזל. לכן צריך לאזן בין השיקולים השונים: מצד אחד "אשה שלמדה תורה יש לה שכר", ומצד שני אם "רוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד" אזי "המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות". העיקרון שהורו לנו חז"ל הוא שתמיד צריך להפעיל שיקול דעת זהיר במושג החכמה, כדי לשמור על התורה וכבודה.

